

и березовыми ветками, которые покрывались шкурами оленей, служивших в то же время и постелью. В конце прошлого века вместо такого жилища стали строить маленькие бревенчатые избышки с одним окном и покрытыми дерном или торфом крышами (табл. III, 2). В настоящее время широко распространено жилище типа русской избы. Жильем для саамов, занимающихся оленеводством, по сей день служит чум, каркас которого собирается из соединенных сверху легких жердей. Покрывается такой чум двумя кусками полотна. Во время коротких остановок сооружается простое укрытие из имеющегося под рукой материала (табл. III, 1). Летом пищу готовят на улице в простой летней кухне или на костре, защищенном от ветра дугообразно сложенной каменной стеной (табл. IV, 2). Типичной хозяйственной постройкой саамов на Кольском п-ове был амбар на столбах, где хранили добычу, орудия труда и предметы домашнего обихода. В настоящее время такие амбары встречаются очень редко (фото; рис. 2).

Kalev ROOMET

TYPES OF LAPP BUILDINGS

As late as at the end of the 19th century, the prevalent type of the Kola Lapp dwelling was a quadrangular or octagonal pyramidal cabin of upright poles covered with birch-bark or pieces of turf. Nowadays these constructions are very rare (Plate III, 1; Fig. 1). In the middle of the cabin there was the hearth (i. e., the place for an open fire), above which one could see cooking utensils suspended on metal hooks. The floor was covered with reindeer skins lying on fir and birch branches; the skins served also as bedding. At the end of the last century the pole constructions were replaced by small one-window log cabins, the roofs of which were covered with pieces of turf or peat (Plate III, 2). At present the most widespread dwelling is a cabin of the Russian type. The reindeer-breeding Lapps still use the portable conical pole-tent of light poles that are balanced against each other at the top. Such pole-tents are covered with canvassing. At halts of a short duration simple shelters are built of materials that are available on the spot (Plate IV, 1). In summer, food is cooked in the open, in a simple hearth or over an open fire protected from the wind by a semicircular wall (Plate IV, 2).

The typical auxiliary building of the Kola Lapps used to be a pile-barn (built on a post driven vertically into the earth), in which provisions, proceeds of hunting, working tools and various utensils were stored. At present such barns are rather rare.

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1982.2.06>

Vello SOA

VALGE MERE KALJUJONISED

Karjala ANSV-s Võgi jõe alamjooksu saartel ja Onega järve idakalda neemedel leidub kaldaäärsetesse kaljudesse raiutuna hulgaliselt paatide, mereelukate, metsloomade, lindude ja inimeste kujutisi, osalt terviklike kompositsioonidena. Neis avaldub nende loojate, Põhjala muistsete asukate elu kogu tema mitmekülgsuses — jahiloomad, küttemisvahendid ja -võtted, kokkupuuted teiste hõimudega, kogu maailmamõistmine ja kultuur. Ühtlasi on kaljujoooniste varal võimalik otsustada nende loojate kunstiliste taotluste üle.

Tagasiteel koolalaplaste juurest peatus Kunstiinstituudi õppeekspeditsioon kolm päeva Põhja-Karjalas Belomorski linna lähedal, et kopeerida Võgi jõe alamjooksul olevaid nn. Valge mere kaljujoooniseid. Kõigepealt otsiti üles 1926. aastal tookordse Leningradi üliõpilase, hilisema teadlase A. Linevski avastatud joonistegrupp, mis kannab nimetust «Saatana jäljed». Seoses kohaliku elektriijaama ehitamisega jäi osa neist joonistest veehoidla tammi alla, kuid enamikku kaitseb nüüd klaasseintega paviljon. Peaaegu 11×4 m suurusel kaljupinnal paikneb tihedalt üksteise kõrval üle 450 inimese- ja loomakujutise. Eriti rohkesti on põtru, vaalu ja väiksemaid mets-

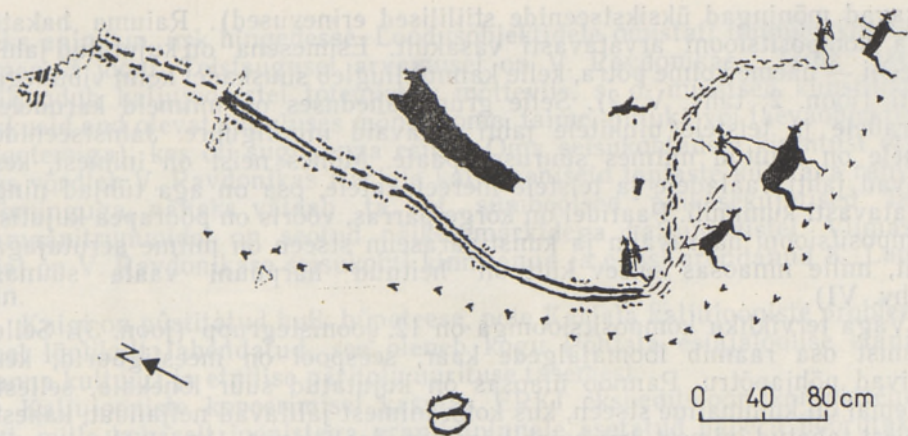
Joon. 1. Vana-Zalavruga kaljujooniste keskne pannoo (V. Ravdonikase järgi).

loomi. Kujutatute suurusvahetustest pole kinni peetud: leidub stseene, kus inimene on suurem kui põder või põder väiksem kui lind, sama kehtib ka kujutatute kehaosade proportsioonide kohta. Ilmselt ei häirinud see ürgset kunstnikku, tema jaoks oli peamine sisu. Keskne on suur meesfiguur. A. Linevski arvates kujutab see vetevalitsejat, kellest sõltus kala- ja jahiõnn ning kellele kõik sellel kaljurahnul kujutatud ohverdati.

Umbes poolteist kilomeetrit allavoolu, peaaegu kuivaks lastud Võgi jõe kaljuses sängis oleval Zalavruga saarel on horisontaalsel ja tasasel 1,5 ha suurusel kaljulagendikul ligi 1400 graniiti raiutud figuuri. Avastamisaja alusel on need jaotatud Vana- ja Uus-Zalavruga kaljujoonisteks. Vana-Zalavruga kolm joonistegruppi, mis asuvad tammi ehitamise eelse veepiiri lähedal, avastas V. Ravdonikas 1935. aastal (joon. 1). Kesknel pannool on väga meisterlikult kujutatud kolm üleelusuurust põhjapõtra. Põdra-grupist kulgeb risti läbi kuue paadi tee, paatides on üle saja inimfiguuri. Tegemist võiks olla sügisjahi kujutamiseks, mil põdrad aeti jõkke, kus nad langesid hõlpsasti paatides varitsetavate küttide saagiks. Kõrval on kujutatud kaks rida täisnurgi ühte punkti suunduvaid põtru. Pannoo vasakul äärel on väiksemaid, ainult mõnest kujundist koosnevaid kompositsioone. Ühel neist on kolm suusatajat (tahv. V, 1) — selle tõend, et juba neli-viis tuhat aastat tagasi kasutati neis paigus suuski. Arvatakse, et Vana-Zalavruga kaljujoonised on Karjala kaljujoonistest kõige hilisemad — kompositsioon on lihtsustunud, figuurid skemaatilised. Rabedast kaljupinnast tingituna on osa Vana-Zalavruga pannooist juba täielikult kustunud.

Uus-Zalavruga kaljujoonised, mis asuvad sealsamas veepiirist veidi kaugemal, avastas 1963. aastal ja kaevas aegade jooksul nende peale lades- tunud mulla alt välja Petroskoi arheoloog J. Savvatejev. Siin leidub 26 erineva sisuga joonistegruppi kokku 1176 kujundiga. Need on meisterlikult välja raiutud, peaaegu kõik on külgsuunas, ainult mereelukad pealtsuunas. Kujutatud on ka puid, suusaradu ja loomade jälgi, mida kaljujoonistel leidub haruharva. Kaljujooniste vahetus läheduses avastatud asulakohast on saadud rikkalikult leide, muu hulgas ka umbes rusikasuurusi töötlemata kvartsist kiviraiumisriistu.

Kõige suurem, väljendusrikkam ja terviklikum on sinne 4. jooniste-

Joon. 2. Fragment Uus-Zalavruga 4. grupi keskest pannost (J. Savvatejevi järgi).

Joon. 3. Uus-Zalavruga 12. grupi keskne pannoo (J. Savvatejevi järgi).

grupp (15 m², 137 figuuri), mis on ühtlasi üks kõige paremini säilinud Valge mere kaljujooniseid. Kuigi kujundid paiknevad tihedalt, ei kata nad üksteist. Arvatakse, et kompositsioon pole rajatud korraga, vaid selle kallal on töötatud pikemat aega, võib-olla isegi mitme põlvkonna vältel (sellele

viitavad mõningad üksiktseenide stiililised erinevused). Raiuma hakati seda kompositsiooni arvatavasti vasakult. Esimesena on kujutatud jahistseeni — näeme kolme põtra, kelle kannul liugleb suuskadel kolm vibudega kütti (joon. 2; tahv. V, 2). Selle grupi läheduses on mitmeid karudele, põtradele ja teistele ulukitele jahti pidavaid inimfigure. Jahistseenide vahele on raiutud mitmes suuruses paate. Mõnes neist on inimesi, kes peavad jahti vaaladele ja teistele mereelukatele, osa on aga tühjad ning arvatavasti kummuli. Paatidel on kõrge parras, vööris on pödrapea kujutis. Kompositsiooni haaravaim ja kunstipäraseim stseen on mitme aerutajaga paat, mille ninaosas seisev kütt on heitnud harpuuni vaala suunas (tahv. VI).

Väga viirikliku kompositsiooniga on 12. joonistegrupp (joon. 3). Selle alumist osa raamib loomajälgede kaar, seespool on meesfiguurid, kes kütivad põhjapõtru. Pannoo ülaosas on kujutatud suur lõhekala, sellest paremal on kummaline stseen, kus kolm inimest jälitavad neljandat, kahest noolest tabatud inimest, kes hoiab käes korvitaolist eset. Ilmselt illustreerib see joonis mingit lugu röövlisest ja tema karistamisest — teema, mis on Põhjala rahvaluules laialt levinud.

Viimasel ajal on uurijad jõudnud enam-vähem ühisele seisukohale Valge mere kaljujooniste vanuse ja nende loojate etnilise kuuluvuse suhtes. Peamiselt arheoloogilisele leiumaterjalile tuginedes väidetakse, et kaljujooniste loojaiks on III—II aastatuhandel e. m. a. Volga-Okaa aladelt siia rännanud lohkkammkeraamika kultuuri kandjad, arvatavasti soome sugu hõimud. Merevaigust ehete leidmine viitab mingisugusele seosele Lääne-mere idakalda hõimudega.

Kaljujooniseid leidub ka Onega järve idakaldal. Need avastas möödunud sajandi keskel ja uuris esimesena Tartu ülikooli mineraloogiaprofessor C. Grewigk.

Valge mere kaljujooniste sisu lahtimõtestamisel on kaks erinevat seisukohta. A. Linevski hüpoteesi kohaselt on neil kujutatud esiajaloolist inimest ümbritsenud tegelikkust. Tema arvates oli jooniste loojate uskumuste alu-

Kaljujoonistest kontaktkoopiate valmistamine. K. Põllu foto 1978.

seks animism, usk hingedesse. Loodusobjektidefe omistati inimühiskonnale omaseid jooni. Teistsugusel arvamusel on V. Ravdonikas. Tema järgi väljendub kaljujoonistel totemistlik mõtteviis, s. o. muistsed kunstnikud uskusid end olevat suguluses mõne looma, taime, putuka või taevaobjektiga (tootemiga), kes oli sugukonna esiisa. Oma seisukohtadele kinnitust otsides võrdleb V. Ravdonikas Karjala kaljujooniseid laplaste kujutava rahvaloominguga, näiteks väidab ta, et sümboolsed päikesekujutised lapi šamaanitrummidel on seotud päikesemärkidega kaljujoonistel. Viimasel ajal on V. Ravdonikase seisukohti kinnitanud ja edasi arendanud K. Lauškin.

Kuigi on püstitatud hulk hüpoteese, pole Karjala kaljujooniste probleem veel lõplikult lahendatud, see oleneb kogu Põhjala esiajaloolise elanikkonna kultuuri ja etnilise päritolu uurituse tasemest.

Kaljujooniste kopeerimisel kasutas ERKI ekspeditsioon kontakttehnikat, mille kohaselt joonistega graniidipinnale asetatud paberit hõõrutakse pealtpoolt grafiidiga (foto). Kooptad on seega loomulikus suuruses, on fikseeritud ka aluspinna faktuur.

KIRJANDUS

Luhio, V. Suomen kalliomaalaukset ja lappalaiset. — Kalevalaseuran vuosikirja n:o 51. Porvoo—Helsinki, 1971.

Põllu, K. Põhjala kivine raamat. — Sirp ja Vasar, 1979, 12. jaan.

Савватеев Ю. А. Залавруга I (петроглифы). Л., 1970.

Савватеев Ю. А. Залавруга II (стоянки). Л., 1977.

Vello SOA

БЕЛОМОРСКИЕ НАСКАЛЬНЫЕ РИСУНКИ

В Карельской АССР близ портового города Беломорска на островах р. Выг имеются всемирно известные наскальные рисунки. Первая группа рисунков под названием «Бесовы Следки» обнаружена в 1926 г., вторая — в 1935 г. на острове Залавруга. Эти рисунки вырублены на горизонтальной, почти гладкой гранитной поверхности. В центральной части наскальных рисунков Старой-Залавруги, изображены между тремя в натуральную величину фигурами лосей шесть лодок, в них более 100 человеческих фигур (рис. 1). Рядом находятся композиции поменьше, например, трое мужчин на лыжах (табл. V, 1). В наскальные рисунки Новой-Залавруги входят 26 групп разного содержания с 1176 изображениями. Из них наиболее полная — четвертая группа рисунков (137 фигур), она занимает площадь в 15 м². Великолепна сцена охоты с тремя лосями, которых преследуют три стрелка на лыжах (рис. 2; табл. V, 2), рядом изображены охотники на медведей, лосей и других зверей. Наиболее захватывающей в художественном отношении частью композиции является изображение лодки с несколькими гребцами и охотником на носу, который запустил в белуху гарпун (табл. VI). Целостной композицией отличается также 12-я группа рисунков (рис. 3).

В Карелии наскальные рисунки найдены также на восточном берегу Онежского озера. О содержании наскальных рисунков Карелии высказано много гипотез, однако окончательно эта проблема еще не решена.

Для копирования наскальных рисунков наша экспедиция пользовалась контактным методом (на гранитную поверхность с рисунками накладывалась бумага и сверху обрабатывалась графитом), в результате чего получалась копия 1:1 (фото).

Vello SOA

ROCK DRAWINGS AT THE WHITE SEA

The world-famous White Sea rock drawings are situated on the islands of the Vyg River near the port of Belomorsk in the Karelian Autonomous Soviet Socialist Republic. The first group of drawings, called «Satan's Traces», was detected in 1926.

A still bigger group of drawings was found on the Island of Zalavruga. The drawings are hewn into the horizontal and almost smooth surface of granite rock. The central part of the group detected at the first instance (the Old-Zalavruga drawings) represents a composition evidently depicting an autumnal hunting scene: between three almost life-size elk figures there are six boats proceeding on their way, carrying over a hundred human figures (Fig. 1). At the sides there are several smaller compositions, e. g., three men on skis (Plate V, 1). The rock drawings of New-Zalavruga, detected in 1935, contain 26 groups of drawings on different subjects, the total of motifs amounting to 1176. The biggest and completest of all is group 4, containing 137 figures on a surface of 15 sq. m. There is a wonderful hunting scene depicting three archers on skis, going after three elks (Fig. 2; Plate V, 2), and nearby there are some figures of men chasing bears, elks, and other game. The most impressive and artistically perfect part represents a boat with several oarsmen and a hunter standing in the prow, who has just thrown a harpoon after a white whale (Plate VI). Group 12 is likewise an integral composition, a scene of which obviously conveys a legend of a robber and his punishment (Fig. 3).

There are likewise some rock drawings on the eastern shore of Lake Onega in the Karelian ASSR. Several hypotheses have been proposed concerning the contents of those pictures, but no final conclusion has been drawn as yet.

For copying the rock drawings, the members of our expedition used the contact method (the paper superimposed on the drawings was rubbed with graphite, yielding thus a copy on the scale 1:1; photo).

LÄÄNE-SIBERI ÕPPEEKSPEDITSIOON

Teine Eesti NSV Riikliku Kunstiinstituudi õppeekspeditsioon toimus 5. juulist 28. juulini 1979 Lääne-Siberisse, Tjumeni oblasti Jamali Neenetsi autonoomse ringkonna Šurõškarõ rajoonis elavate põhjahantide juurde. Igikeltsale ehitatud ringkonnakeskusest Salehardist sõideti mööda Obi jõge lõuna poole. Pikemad peatused tehti põhiliselt handi asustusega Hantõ-Muži ja Ovgordi külas, kus pandi välja ka kohapeal valminud üliõpilastööde näitused. Et suhted sugulasrahvaga kujunesid sõbralikuks, sai võimalikuks mõnede lausa unikaalset väärtust omavate rahvakunsti esemetete joonistamine, pildistamine ja filmimine. Uuriti jahi- ja kalapüügi-vahendeid, majapidamisriistu, riietusesemeid, ehteid, ornamente jm. Eri- list tähelepanu pöörati põliselanike vanema generatsiooni hulgas säilinud paganlikele uskumustele ja rituaalsetele toimingutele ning nendega seotud kultusehitiste joonistamisele-möödistamisele. Akvarellmaalis püüti jäädvustada karmi põhjamaise looduse suursugust ilu. Kokku 14-st tekstiili-, kostüümi-, ruumikujundus-, disaini-, arhitektuuri-, keraamika- ja klaas-ehistööeriala üliõpilasest koosnevat töögruppi juhendasid Mari Aakre ja Kaljo Põllu. Suureks abiks oli kohalikke olusid hästi tundev etnograaf Edgar Saar Tartust.

Ekspeditsioonil tehtud 209 joonistuse ja 427 foto alusel valmis 11 lühiaurimust, millest neli on avaldatud allpool.

Lea MALIN

HANTIDE MAJAPIDAMISTARBED

Hantide peamine eluase on rõhtpalkelamu, mille sisemus on enamasti liigendamata (joon. 1). Ainult uuemates majades ja seal, kus elab mitu peret, on ehitatud kerged laudadest vaheseinad. Sisustus on äärmiselt